

Sagnet om Steggel-Anna. Samisk fortid i norsk folkeminne og folkeglemsel

Stein R. Mathisen

Høgskolen i Finnmark, 9509 Alta

stein-roar.mathisen@hifm.no

Abstract

The old court books from Senjen in northern Norway bear witness of a trial from 1749, where three local people; two men and a young girl, were sentenced to death for the brutal murder of two young Sámi men. They were later beheaded near the place where the misdeed had been committed, and their heads were put on stakes, according to the law at that time. This historic incident became the raw material of several legends in the area, but the content and the perspectives of these narratives relate very different versions of what had happened, especially in relation to the possible ethnic conflicts between Sámi and Norwegians in the area. The article discusses this as different narrative strategies in coping with a situation where many people had a mixed ethnic background, and open ethnic conflicts between Sámi and Norwegians were evaded.

Keywords:
*Historical legend,
Sámi history,
ethnic conflicts*

Historie og sagn

Midt på 1700-tallet ble to menn og en ung kvinne henrettet på Steggelholmen midt i Tjeldsundet for å ha tatt livet av to unge samegutter. I ettertiden har denne hendelsen dannet utgangspunkt for en rekke sagn som skal forklare hvorfor hodet til den unge Anna Steffensdtr. (i noen sagn omtalt som Anna Roggeløy, Steff-Anna, Mordar-Anna, osv.) havnet på en stake. Men de fleste sagnene nevner ikke at ofrene var samer, og det finnes ikke referanser til

etniske konflikter. Hvorfor har virkeligheten blitt endret i sagnenes gjenfortellinger?

Den historiske bakgrunnen til samene i Trondenes-området har blitt fortalt i flere versjoner, og det går an å se hvordan det samiske vekselvis marginaliseres og defineres ut, for så å bli fortalt inn igjen i områdets fortid. Dette henger sammen med ulike fortellere, fortolkninger og interesser. Forskjellige bygder får skiftende "identiteter", alt etter hvilken kontekst eller "fortelling" de innskrives i. Skiftende forståelser

kommer til uttrykk i forskning og historieskrivning, og de kommer til uttrykk i hva folk flest forteller om fortiden. Holdningen til det samiske er ulik i forskjellige bygder, mellom forskjellige individer, og gjerne også i forskjellige kontekster. Det samiske kommer i forgrunnen eller forsvinner i bakgrunnen, det blir synlig og borte igjen, alt etter som situasjoner og relasjoner endrer seg.

Et dominerende syn på de markesamiske bygdene i Nordland og Sør-Troms finnes i de lokale bygdebøkene (Lysaker 1956a, 1956b, 1958), og i mer skjønnlitterære versjoner (Schøyen 1918). Oppfatningen har vært at de har oppstått som en følge av kriser innenfor reindrifta i Nord-Sverige utover 1700- og 1800-tallet. Fattigdom og nød gjorde at eneste utvei var å flytte over til norsk side av grensen. Men seinere historisk forskning har på mange måter utfordret dette entydige bildet av hvordan disse bygdene har oppstått (for eksempel Andersen 2002; Johansen 1995; Johansen og Pedersen 2004; Minde 2000). Den markesamiske bosetningen settes i sammenheng med en langt eldre samisk bosetning i fjordene og de indre strøk av området (Hansen 1986 og 1990). Den samiske bosetningen i området var ikke ny, men kunne dokumenteres tusen år tilbake, selv om det hadde skjedd næringsmessige endringer. På grunn av manglende kildeundersøkelser hevdet forskere tidligere at det gamle samiske befolkningsinnslaget "forsvant" etter hvert. "De er her ennå", formulerer historikeren Johan Borgos retorisk resultatet av sine genealogiske undersøkelser av samisk bosetning i Vesterålen (Borgos 1999). Selvfølgelig har ikke en hel befolkningsgruppe forsvunnet, men med et økende norsk befolkningspress har noe av det tradisjonelle samiske næringsgrunnlaget forsvunnet, noe som igjen har ført til

kulturell assimilasjon og giftemål på kryss av den etniske grensen.

Forholdet mellom historiske sagn og historiske hendelser har lenge engasjert folkloristene, og i utgangspunktet var man opptatt av sagnenes historiske kildeverdi (for eksempel Liestøl 1922; Bondevik 1948), og sammenholdt sagnene med skriftlige kilder. Men Brynjulf Alver (1962) problematiserte spørsmålet om hva slags type sannheter man kunne forvente å finne i sagnet:

Segnene er diktning, som søker å gi uttrykk for det som har hendt gjennom biletmåling. Dei einskilde historiske hendingane misser verdien sin, medan hovudinntrykket av hendingane stig fram for oss som episk drama (Alver 1962, s. 112).

Dramatiske hendelser går over i historien, men også inn i fortellingene. Det skapes fortolkninger av det som skjedde, enten det dreier seg om øvrighetens justisprotokoller, vitnenes forklaringer, eller lokalbefolkningens fortellinger i ettertiden. Fortellingene skaper nye forståelser, nye fortellinger kobles sammen med elementer og motiver fra eldre fortellinger, og slik skapes nye tekster og nye forståelser. "I live in a world of others' words", slik den russiske forskeren M.M. Bakhtin (1986, s.143) har formulert det. Dette peker mot at intertekstuelle forbindelser alltid vil være viktige å studere i en kulturell sammenheng. Men det er også viktig å kontekstualisere de ulike tekstene, fordi nye sammenhenger ofte skaper nye meninger. I den lokale konteksten blir enkelte ting fortalt, mens andre ting blir fortiet (Alver 2008, s. 32), og disse handlingene er i seg selv meningsbærende i fleretniske kontekster. Det er kanskje mulig å identifisere narrative strate-

gier bak de ulike måtene å fortelle om denne hendelsen på.

Justisprotokollen, bygdebokas gjenfortelling, og den romantiserte diktsyklusen

Justisprotokollen for Senjen 1741–1751 gir en nokså detaljert beskrivelse av rettssakene mot de tre personene som var anklaget for å ha tatt livet av to samiske ungdommer. De hendelsene som beskrives her har dannet utgangspunkt for en rekke sagn og fortellinger, mens dokumentene selv neppe har vært folkelesning. Men på 1950-tallet ble hendelsesforløpet gjengitt i Trondenes bygdebok (Lysaker 1958), basert på en blanding av justisprotokollen og tradisjonsmateriale. Jeg tar med hele denne framstillingen, fordi det kan tenkes at versjonen i bygdeboka har dannet et mønster for hvordan folk har fortalt om dette etter at bygdeboka kom ut, og de historiske kildene på denne måten ble kjent:

Justisprotokollen inneholder ikke mange kriminelle saker av alvorligere art fra Trondenes i denne perioden. En sak kom likevel til å skake opp det fredelige bygdesamfunnet, og minnet om den har levd videre i sagn og tradisjon like til våre dager. Forbrytelsen må nok sees i sammenheng med det til dels skarpe motsetningsforhold som rådde i bygda mellom bufolk og samer.

Lørdag før jul 1748 rodde to samegutter nordover til Breivik for å gjøre noen små innkjøp til helgen. Guttene var brødre, men hvor de egentlig bodde, gir saksdokumentene ingen direkte opplysninger om. Etter tradisjonen var moren enke og bodde på neset ved Kleiven på Stor-Skånland. Stedet kalles ennå "Finngamman". Da de på hjemturen skulle passere Gressholman,

var det fjære sjø, og valen mellom holmene og fastlandet lå tørr. Vinterstid var det vanlig at man trakk båtene over Gressholmvalen istedenfor å ro utenom, og en husmann under store Fauskevåg, Steffen Olsen, som bodde der ved sjøen, pleidde i slike tilfelle å være behjelpelig. Da guttene kom, var en av leilendingene på store Fauskevåg, Iver Hansen, også nede ved sjøen, og både Iver, Steffen og den 17–18 år gamle datteren hans Ane Steffensdtr. bød seg til å ta et tak i båten. Iver oppdaget så at guttene hadde brennevin med seg i båten og forlangte å få smake, men guttene ville ikke gi fra seg brennevinet, og det oppsto et voldsomt basketak. Guttene forsvarte seg med årene, men Iver greidde å få tak på den ene av dem. Med en kniv han hadde på seg kuttet han strupen over på ham. Det lykkedes den andre å rømme, men den kjappe husmannsjenta satte etter ham. Uhellet ville at gutten snublet i komagbåndene sine, og Ane greidde å holde ham inntil mannfolkene kom til og gjorde det av også med ham.

Guttenes lik ble gravd ned der i sanden, men våren etter kom en arm tilsyne, og ugjerningen ble oppdaget. Mistanken rettet seg straks mot husmannsfolket på Valen. Ane var iaktatt med et skjef som hadde tilhørt en av guttene, og hun hadde også latt falle noen ubetenkte ord. Guttenes slektninger anmeldte saken, og fogden berammet ekstrating på Sørvik 22. august 1749. Det varte ikke lenge før Ane gikk til full tilståelse, og dermed ble også de to andre trukket med. Enden ble at både "Mordar-Iver", Steffen og "Steffen-Anna" ble dømt for overlagt mord. Alle tre skulle av skarpretteren knipes med gloende jernringer, først på

mordstedet, dernest to ganger mellom mordstedet og retterstedet og endelig på selve retterstedet. Så skulle høyre hånd hugges av mens de ennå var i live og dernest hodet. Kroppene skulle legges på steiler og hjul, og hender og hoder settes på staker, til skrekk og advarsel for likesinnede.

Dommen ble ikke omgjort av noen høyere rett, og eksekusjonen fant sted sommeren 1750 på Stegelholmen sør for Gressholman (Lysaker 1958, s. 205f.)

Det er påfallende hvor anonymiserte sameguttene er i rettsprotokollen og i bygdeboka, der det bare henvises til etnisk gruppe. Dette står i motsetning til omtalen av gjerningspersonene, som i langt større grad trer fram som personer og skjebner. Det finnes heller ingen henvisninger i justisprotokollen til hvor disse samene egentlig bodde, noe som understreker inntrykket av at de egentlig ikke hørte til i området. Bygdeboka gjengir riktignok en tradisjon om at de skulle ha bostedet sitt på Skånland, som er lenger sør og på den andre siden av sundet. Men en annen lokal tradisjon plasserer bostedet deres langt nærmere, og gir dem også navnene Mikkel og Peder Larsen (Lysaker 1956b, 139). I så tilfelle var de nesten naboer med sine mordere, og det gjør drapene om mulig ennå mer grufulle. Men det er også påfallende i hvor stor grad det sagnmaterialet som har utviklet seg i det nærmeste området *ikke* tar utgangspunkt i den faktiske hendelsen, når man ser bort fra selve fullbyrdelsen av dommen.

Selv om det ikke er samlet inn eldre, muntlige varianter av dette sagnet, så finnes det likevel et godt litterært holdepunkt, som kan vise hvordan fortellingene om hendelsen etter hvert utviklet seg. I 1881 ga

Peter Eberg Pedersen ut den lille boka: *Anna Roggløy. Ei Segn fraa Nordland i Songar* (Pedersen 1881), der sagnet fritt er diktet om i det som nå framstår som nokså svulmende, nasjonalromantiske verseføtter i bundet rim. I et forord kommer han med interessante opplysninger om at sagnet finnes i flere og til dels motstridende varianter:

Den Segni, som her vert framlagt i Songar, er sann. Ho vert enno fortald – ho og mange andre like – i Throndarnes og dei nærmaste Bygdarne. Men du kan høyra den sama Segni fortald i mange og motstridande Avbrigder. Soleis høyrdde eg og denne Segni, daa eg var liten, fortald paa mange Maatar. Særleg tyktest Minnet um ”Mordar-Anna” at hava ein ustø Farge, men skjildest lel helst i tvo store Avbrigder, der den eine fortel, at ho var skuldlaus, og den andre, at det var hendar Hovud og ikkje Ivar sit, som beit i Graset, daa dei vart retta, og at ho var ei Trollheks” (Pedersen 1881, s. 4).

I diktsyklusen fortelles sagnet i det store og det hele som en romantisert og tragisk kjærlighetshistorie: Anna Roggløy var områdets vakreste kvinne (”Bygdi aatte ikkje Møy, ven som Anna Roggløy”), velstående rikmannsdatter (”Rik ho var og difyr kaut, Arving baad’ til Gard og Naut, Egg og Dun og Bruk og Baat, blanke Dalarar ataata”), og derfor omsvermet av alle guttene fra gårdene omkring, på begge sider av fjorden. En av frierne var John fra Gressholman som kom fra en velstående gård, en annen var Ivar Knutson Tenneviki, som også kom fra rike kår, men som hadde et vanskelig sinn. Da Ivar frir til Anna, men får nei, lover han å drepe den som Anna foretrekker framfor ham. Da John frir, våger derfor Anna ikke annet enn å si nei til

ham også. Ivar oppdager likevel kjærligheten mellom dem, og han dreper John, røver Anna med seg, og flykter til den øde Hallevika på Rolla, der han livnærer seg og Anna ved å røve og drepe gjennomreisende fiskere og folk fra gårdene i fjorden omkring. Når folk begynner å forsvinne forstår noen at det må være Ivar som har tatt dem av dage. Da en mann blir drept i nærheten av Hallevika blir tilholdsstedet oppdaget og brent av bygdefolket, men Ivar og Anna flykter og tar tilhold i ei berghule der ingen finner dem. Ivar får med seg en mann til på røverferdene, og de skiftes om å holde vakt over Anna. Da den andre mannen en gang prøver å forgripe seg på Anna, dreper hun ham. Nå får Ivar et bedre tak på henne, siden hun også er morder slik som ham. Etter dette får Ivar en finnegutt til å passe på Anna, men Anna klarer å vinne hans tillit. Denne finnegutten røper tilholdsstedet for bygdefolket og øvrigheten, og forklarer hvordan de best kan klare å overraske røverne. På denne måten "sviker" finnegutten Ivar, og blir altså en slags "veiviser" for bygdefolket, og klarer på denne måten å berge dem fra røveriene til Ivar. Dermed blir både Ivar og Anna tatt til fange, og seinere henrettet på Steglholmen. Da Ivar ble halshugget, trillet hodet bortover, men tennene beit seg fast i gresset (Pedersen 1881, s. 45).

Det er altså lite igjen av de opprinnelige hendelsene. Husmannsdattera på Valen blir en rik gårdmannsdatter på Roggløy, leilendingen "Mordar-Iver" plasseres i trygg avstand på en gård på andre sida av fjorden, og etter hvert som en utstøtt røver som holder til i ei berghule. På denne måten marginaliseres røveriet og mordene. Røverne har ikke lenger tilhold midt i bygda, men på øde steder og i berghuler. Og det er ikke lenger samene som overfalles av bygdefolk, men bygdefolk som over-

falles av røvere som er utstøtt fra bygdene. Dette er ikke en så veldig overraskende forandring av den episke strukturen, der det farlige og truende plasseres utenfor fellesskapet. Mer interessant er omplasingen av det samiske. Fra å være de sentrale ofrene i de historiske hendelsene, opptrer samene i Pedersens utgave av sagnet i en tvetydig og ambivalent birolle, der han først er røverens hjelper, for så i neste omgang å være bygdefolkets hjelper. Denne statusen er mulig nettopp ut fra den marginaliserte posisjonen samene har hatt i det norske samfunnet, og det episke motivet er lett å kjenne igjen fra det klassiske veiviser-sagnet, som spiller en viktig rolle både i samisk og norsk fortellertradisjon (Mathisen 1989). Samene som streifer omkring i fjellet blir tvunget til å være veiviser for tsjudene som skal røve og drepe hans etniske frender ved kysten. I siste liten lurar han fienden utfor et stup. I stedet for å bli svikeren, blir han nå helten som redder bygda fra en stor fare. I sagnet om Steggel-Anna spiller ikke samene en hovedrolle, slik som i veivisersagnet. Hans birolle er det som skal til for at røverne kan fanges. Samene passer inn i rollen som den potensielle svikeren fordi han verken kan identifiseres med bygdesamfunnet eller med de mest truende kreftene utenfor. Samene befinner seg i en tvetydig posisjon, og det er både hans kortsiktige styrke og hans langsiktige svakhet.

Kommagband som løsner: det samiske som hinder

En variant fra Rolla som har vært gjengitt i *Årbok for Senja* har i all hovedsak den samme handlingsgangen som den Eberg Pedersen forteller, men skiller seg litt når det gjelder hvordan boplassen til Ivar og Anna i Hallevika ble oppdaget:

Etter hvert ble folk oppmerksomme på at det var kommet "nybyggere" til Hallevik, og en dag landet to gutter der for å besøke "nybyggerne". De fikk langtfra noen hjertelig velkomst, for ikke før hadde de satt foten på land, før en mann kom løpende mot dem. De skjønnte straks at her var det best å rømme, og guttene la på sprang mot båten det beste de var god for. Uheldigvis for den ene løsnet det ene komogbåndet, han snublet og falt, og Ivar nådde han igjen og slo han i hjel (Forsaa 1981).

Men det har også eksistert en annen muntlig "redaksjon" av dette sagnet, som synes å være mer i overensstemmelse med rettsprotokollenes versjon av hendelsene. En variant fra 1989 er skrevet ned som avisartikkel på basis av muntlige fortellinger i 1930-årene fra området rundt Sørvik, men tydeligvis også på basis av skriftlige kilder og rettsprotokoller. Likevel gir den et inntrykk av at det også fantes andre fortellinger om bakgrunnen for avrettingen på Steggelholmen enn det romantiserte sagnet om Anna Roggløy:

Ved Brenna i Lille Fauskevåg bodde der en sameenke med sine to sønner Mikel og Peder Larsen. Disse to sameguttene skulle lørdag før jul 1748 ro til Breivik og foreta julehandel. Det skulle ligge en Trondheims-jekt der, som drev med vanlig kremmerhandel.

Det var flo sjø da de rodde gjennom Valen. De var da klar over at det ble fjære når de kom tilbake. De snakket med Steffen og Anna om hjelp til å dra båten over Valen, slik at de slapp å ro den lange rundturen utenom Gressholmene. Dette lovet Steffen og Anna å gjøre, for båten var jo ikke så stor.

Da guttene kom tilbake hadde Steffen og Anna sammen med Ivar Hansen klekket ut en uhyggelig plan. De skulle drepe guttene, og dele på tre det som var i båten. Alle tre møtte frem og begynte å dra på båten. Plutselig hev Ivar Hansen seg over den ene sameguttten og stakk ham ned med tollkniven sin. Dette så den andre gutten og la på sprang derfra. Steffen og Ivar, som ikke var så sprek til å løpe, skrek da til Anna: "Ta finnevelen, ta han!" Anna tok da kniven og løp etter sameguttten. Anna som var grunnkjent på stedet tok en snarvei og nådde gutten igjen, men han klarte å holde avstanden mellom dem, så Anna ikke nådde frem med kniven sin. Da plutselig løsnet det ene kommagbåndet på foten til gutten. Kommagbåndet ble lengre og lengre etter hvert som de løp, og til slutt tråkket Anna på det så gutten falt, og da var jo planen til Steffen vellykket.

Begge sameguttene ble gravd ned i fjæra, og alle spor etter ugjærningen ble utslettet. Da guttene ikke kom tilbake som ventet, ble de regnet som forulykket på tilbaketuren (Ingeberg Mathisen i *Harstad Tidende* 15. juli 1989).

Man kan se at sagnet om "Steggel-Anna" har en intertekstuell forbindelse med andre hendelser og sagnversjoner langs seilingsleia i munningen av Vågsfjorden. Disse forbindelsene kan klargjøre noen av de motivene som forekommer i sagnversjonene. Litt lenger nord ligger Arnøya, der sagnet forteller at to brødre hadde tilhold, og de drepte og røvet fiskere som overnattet der på vei fra Lofoten. En gang ble planene deres oppdaget av et båtlag, og brødrene ble overmannet og tatt til fange. En av dem forsøkte å rømme, men ble innhentet da han snåvet i kommagbandet (Eidnes 1946,

33f.). Ifølge denne sagnkretsen ble også disse brødrene avrettet på Steggelholmen.

Motivet med det fatale løse kommagbandet dukker altså opp i flere sagnvarianter i dette geografiske området. Mye tyder på at dette er et gammelt motiv. Et sagn Edvard Ruud har skrevet opp fra Kvæfjorden skal være fra den tida svenskene herja i landet. Svenskene kom der i strid med to kjemper som ble kalt Kaldalsbrørn:

Striden vart kvass. Og den eine av Kaldalsbrørne fall. Eine komogbandet losna, og då snova han. Den andre laut fylgje svenskane attende. Då han kom heim sat brorkona og steikte brød. Han tok ho og sette ho med enden på brødjarnet. 'Der fekk du fordi du rebba komogbanda så godt'(Ruud 1932, s. 336).

Det løse kommagbandet knyttes vekselvis til offer og gjerningsmenn, slik at det tilsynelatende får en ny mening når det opptrer i en annen sammenheng. Men det sentrale i den episke handlingsgangen er at kommagbandet viser seg å være et avgjørende *hinder*, det setter i bokstavelig forstand en stopper for videre bevegelse for den som har kommagen på. Man skal selvfølgelig være forsiktig med å plassere etniske symboler i fortiden, og gi dem en betydning lik den de har i dag. I dette området kunne nok kommager være et arbeidsfottøy både blant bumenn og samer. Men fottøyet kunne i noen sammenhenger brukes for å kommunisere samisk etnisitet. Dette kommer også fram i ordtak som: "En skal ikke rote lenge i slekta før komagtuppen stikker fram" (Berg 1975, 77)¹. Kommagbandet som kjennetegn på det samiske kommer også fram i dette nidverset fra Salangen:

Finnan budde på Innerberget
med sitt lange svarte skjegg.
Stor var kofta, sid var gaura²,
Og kommagbanda midt på legg
(Liljedal 1979, s. 47).

Når kommagbandet blir et hinder, uttrykker det også omtrent det samme som finnes i et annet kjent ordtak: "Snyten paa finkomagen kommer altid tvert for" (Qvigstad 1922, 228). I mer overført betydning kan det samiske ha blitt oppfattet som et hinder på flere områder, og særlig i forhold til norsk næringsutøvelse. Hvordan skulle man forholde seg til et stadig økende samisk befolkningsinnslag i området?

Fjeldfinskatten i Senjens Fogderi mellom 1717 og 1753 (Qvigstad/Wiklund 1909, II, 306ff.) og bygdebøkene for Trondenes forteller om en rekke samer som kommer til fjellbeitene på Hinnøya med reinen sin, og om at mange av dem slår seg ned permanent når de mister reinen eller flokkene blir redusert. Guttene som ble drept kan ha vært sønner av Lars Knudsen, som hadde reinene sine på Kvæfjordeidet fra 1731 inntil 1742, da han mistet alle sine reinsdyr, og flyttet til Fauskevåg i 1744 (Qvigstad/Wiklund 1909, II, 312). Også mer bofaste etableringer var ikke uten konflikter, i 1755 lot fogden Kristoffer Andersen fra Gausvik (sør for Fauskevåg) innstevne "for hand skal have øvet vold paa en Fin som boede i en gamme i gaasvigens mark, i det bemelte Christopher har ned Reven gammen for finnen og udkastet hans ejendeele paa marken i finnens fraværelse" (Qvigstad/Wiklund 1909, II, 355). Årsaken til dette overgrepet skal ha vært at bonden ikke var fornøyd med de ytelsene samene skulle gi som kompensasjon for plassen. Bygdeboka for Trondenes gir inntrykk av at mange samer fikk lov til å slå seg ned i utmarka mot å betale leie, som en slags

husmenn (Lysaker 1956b). Men noen kan også ha slått seg ned uten nærmere tillatelse. På sommertinget for Hegstad og Tjeldsund på Myklebostad i 1750 spurte fogden allmuen ut om østlappene (som i denne sammenhengen ble forstått som samer fra svensk side):

... almuen samtlige svarede, at de i nogle aaringer har maatt taalt disse øst lappers nedstrøfvende udj Skougmarkerne, hvor de iche andet foretager sig end at Ruinere Skougen ved att de overLigger i gammer her aar eftter andet om Vinteren, og ligesom de afbrender skougen, fløtter gammen til bedre belejlighed i nærmeste Skoug, uden enten at have af øfrighed eller lejlændinge mindste tilladelse der til, saa at om saadant længere skulde Continuere, da vil landet lide største Skade og fattelse paa brændefang og andre Skoug Materialier; Bliver disse af een eller anden tiltalt eller advarede, da udlade de sig med adskillige trudsler, og derved sætte skræch hos dem, der kunde frøgte for dend berøgtning de have af hexerie og Trolddom, hvor for almuen indstændig bad, at øfrigheden vilde føye der den andstalt, hvorved de kunde befries fra disse eegenraadige og dumdristige Mennesker, som hverchen Contribuerer noget til Kongen, og de fleste hverchen søger Kors eller Kirche (Qvigstad/Wiklund 1909, II, s. 354).

Da fogden i Senjen Jens Holmboe noen tiår seinere flyttet sitt fogdesete til gården Ervik utenfor Harstad i 1785, sørget han også for at mange samefamilier som hadde slått seg ned i gårdens utmark ble fordrevet, og disse rydningene ble så stilt til disposisjon for innvandrede døler fra Østerdalen (Lysaker 1956c, 266ff. og 1958, 231; se også Minde 2000, 51ff.).

Brudd på lokalsamfunnets normer

Det er interessant å se hvordan andre moralske dilemmaer enn drap trer fram i versjoner av sagn knyttet til Steggelholmen. Det kan nesten virke som det finnes et behov for en ytterligere legitimering av henrettelsene, ut over det at sameguttene ble drept. Det finnes også en mulighet for at sagnet har hatt litt forskjellig utforming alt etter hvilken tilknytning man har følt til berørte familier eller etniske grupper, og at moralske dilemmaer dermed vektlegges ulikt. Fra gården Kvitnes (på andre siden av Tjeldsundet) samlet jeg inn følgende variant vinteren 1977:

Det var to brøyr, trur æg, og så et kvinnfolk, Steggel-Anna, som dreiv og røva folk som drog over Gressholmvalen. Så hadde de drept to sameglunta, og det blei de dømt før og henretta. Og hauan blei sett på stake på Steggelholmen. Men då de skulle halshøge dem, så fekk ikkje skarprettaren hauet av ho Steggel-Anna med første høgget. Ho hadde fødd et ban og drept det óg. Og då ho bekjente det så fekk dem hauet av ho. Men om detta er sant, det veit æg ikkje (Feltnotater 1977, informant kvinne, f. 1896).

Denne versjonen har samene som offer, men det er mulig at dette kan være hentet fra bygdebokas beretning. Siste del av sagnversjonen finnes imidlertid ikke i noen av de skriftlige variantene, og tyder på at dette er en kvinnetradisjon som går langt tilbake. BARNEDRAPET blir et klart normbrudd, som fortsatt har relevans og som gjør at fortellingene om Steggel-Anna kan fortelles som moralske "veivisere" for unge kvinner i stadig nye generasjoner. Det er tydelig at Anna ikke har den romantiserte posisjonen i denne versjonen, og det kan gå tilbake på

en annen holdning til de hendelsene som dannet utgangspunkt for sagnet.

I mange av variantene spiller stedet Hallevika på Rolla en viktig rolle. Rettsprotokollene vet også å fortelle om røvere som har hatt sitt tilhold i Hallevika. Ifølge Ingeberg Mathisen (i *Harstad Tidende* 15. juli 1989) opplyses det i domsboken for Fauskevågs Tinglag at Steffen og Anna rømte fra arresten i Sørvik. De ble senere oppdaget i en hule i flomålet i nærheten av Hallevika. Så langt stemmer altså dette med sagnet, bortsett fra at det var far og datter som flyktet dit. Men også en helt annen kriminalsak kan ifølge rettsprotokollene for Sands Tinglag knyttes til Hallevika. I 1745 ble to røvere fra Helgeland stilt for retten på Røkenes, etter tyverier langs hele Nordlandskysten opp til Skjervøy, med et høydepunkt i Tjeldsundområdet. For de mange tyveriene de var tiltalt for ble de henrettet. Men de hadde i forbifarten hatt en del tilhold i Hallevika, der en del av tyvegodsset var blitt oppbevart, og der den ene av dem fridde til datteren på gården. For denne forbindelsen ble også beboerne i Hallevika dømt:

Ole Mortensen og hustru Beret Mogensdatter og deres datter Engel, samt svogeren Ole Pedersen med sin qvinde hendømis ifølge av det Kongl. Allernaadigste reskript av 31te mars 1743 til Omgangs Fiske væhr i Findmarken for der deris Livis tiid at forblive, samt have deris Bois lodder (om nogen er) forbrudt (Jenssen 1947, s. 239).

Det er derfor sannsynlig at Hallevika lå øde på det tidspunktet da mordene på Gressholmvalen skjedde, men at stedet hadde et friskt rykte knyttet til røveri og asosial virksomhet, og på denne måten

framsto som et marginalisert og farlig sted i folks omdømme. En del varianter av sagnet som er samlet inn på Steinsland, Skånland kommune i 1977, plasserer utgangspunktet for ugjerningene til Hallevika, selv om det er underforstått at retterstedet er Steggelholmen (det er stedet som har brakt sagnene på bane):

Det var røvere som holdt til i Hallevika på Rolla i ei holla der. De dreiv og røva folk og båta som for forbi (Feltnotater 1977, kvinne fra Kvitnes, f. 1929).

Røveran i Hallevika brukte kjøttet av de menneskan de slo ihel tel å egne med når de feska. Då de sku henrette røveran kunne ikkje skarprettarn få hauet av den eine. Då va det en stemme som hørtes: "Høgg i jord først, høgg i jord først!" Det gjor han, og då datt hauet av og begynte å trille bortover. Men tennern beit sæg fast i gresset så hauet blei ligganes fast (Feltnotater 1977, mann fra Steinsland, f. 1921).

I ettertid har altså den grufulle hendelsen ved Gressholman dannet utgangspunkt for tematiseringen av sentrale moralske tema i lokalsamfunnet. Bruken av menneskekjøtt til agn representerer helt uakseptable brudd på normer, på en måte som setter gjerningsmenn og -kvinner helt utenfor fellesskapet, og som understreker kontakten med onde makter. Dette motivet finnes knyttet til flere områder i Nord-Norge (se Skjelbred 1995, 61ff.), og geografisk nærmest til Gryllefjord i Senja som er like nord for Hallevika (Nicolaisen 1887, 91ff.; Brox 1970, 9f.). Men det har ikke vært en selvfølge at noen av disse direkte har vært knyttet til spørsmål om etnisitet, eller til etniske konflikter mellom samer og nordmenn.

Et annet eksempel på moralske spørsmål kan være dette sagnet som skal forklare hvorfor en hedersmann i bygda Kilbotn, som var en driftig høvedsmann og drev et stort gårdsbruk, plutselig ble sinnssyk. Sagnet lyder slik, igjen i bygdebokforfatteren Trygve Lysakers versjon:

Da de tre morderne fra Gressholmvalen hadde fått sin dødsdom i 1749, og satt innesperret i stabburet på lensmannsgården i Sørvika, reiste folk lange veger for å få et glimt av de arme forbryterne. Just dro også av gårde og kom til Sørvik den dagen da gammelpresten Kildal var der for å gi de dødsdømte et trøstens ord. Mens presten var inne på stabburet, krøp Just innunder golvet for bedre å høre hva som foregikk der inne. Presten holdt da nettopp på å mane den Onde ut av fangehullet og ned gjennom golvet, uten å ane at Just lå der nede. Den Onde fór derfor i ham, og fra den dagen var Just sinnssyk. Det er mulig at sagnet har en kjerne av sannhet. Den blodige rettergangen mot de tre finnemorderne må ha gjort et grufullt inntrykk på samtiden (Lysaker 1956b, s. 279).

Dette synes også å være den riktige konklusjonen: henrettelsen av de som drepte sameguttene har gjort et sterkt inntrykk på folk i området, og har bevart minnet om dette i mer enn 200 år. Men selve den grufulle hendelsen som utløste rettergangen, at to samegutter ble drept for litt brennevin eller mat, har tilsynelatende ikke festet seg like sterkt i folketradisjonen. I stedet har fortellere knyttet henrettelsen på Steggelholmen til andre viktige normbrudd og forbrytelser. En mulig konklusjon er at både det samiske og forbrytelser mot samer i fortiden på denne måten usynliggjøres og forties.

Nye versjoner og forståelser av Steggel-Anna

Har den usynliggjøringen av det samiske som man finner i den romantiserte utgaven av sagnmaterialet fortsatt helt til våre dager, eller har det skjedd noen endringer? Selve stedsnavnet fører nok stadig til en aktualisering av forskjellige muntlige varianter, som det er vanskelig å skaffe full oversikt over. Referatet fra rettsprotokollene i bygdeboka fra slutten av femtitallet betydde at samene fikk en mer "autorisert" plass i sagnet når det igjen skulle gjenfortelles, for her sto det svart på hvitt at ofrene var samer. Opp gjennom årene kom noen nye varianter på trykk i aviser og årbøker i området, ja sågar som et kapittel i en av den svenske forfatter Hans Lidmans bøker fra Nordkalotten (Lidman 1969, 30–35; der han skriver om "Den trassige Steff-Anna"). I denne versjonen kommer det fram at det er to samegutter som blir drept, det samme i den allerede omtalte avisartikkelen fra 1989 (Ingeberg Mathisen i *Harstad Tidende* 15. juli 1989). Men sagnet dukker også opp i avisene i den romantiserte versjonen med den vakre Anna Roggløy (Steinar Forsaa i: *Nordlys* 3. oktober 1979 = Forsaa 1981), eller med begge versjonene presentert (Gunnar Hansen Gyldnes i: *Harstad Tidende* 15. juli 1989).

I 1990 ble det igjen mye oppmerksomhet rundt det gamle sagnet om Anna Roggløy. Det hang sammen med at Synne Skouen var festspillkomponist dette året ved Festspillene i Nord-Norge, som hver sommer foregår i Harstad. Syngespillet "Balladen om Anna Roggløy" var hennes hovedverk, og handlingen var basert på Peter Karl Eberg Pedersens diktsyklus fra 1881, og formidlet altså den romantiserte versjonen, uten noen samiske offer. Synne Skouen forklarte i et intervju at hun fikk kjennskap til boka gjennom den nordnor-

ske forfatteren Herbjørg Wassmo, og fant ut at tekstene passet veldig godt til en idé hun hadde om at hovedverket under Festspillene skulle være et utendørs synge-spill. Stykket ble framført i tre deler, på forskjellige dager og på forskjellige steder i Harstad. I forbindelse med disse framføringene var det selvsagt mange oppslag i avisene. Aktørene ble tatt med på en båttur til de sentrale lokalitetene i dramaet med Asbjørn Eidnes³ som lokalhistorisk veiviser, og der kommer også den virkelige historiske bakgrunnen fra rettsprotokollene fram (*Harstad Tidende* 22. juni 1990).

I 2003 ga historiker og statsarkivar Nils Johan Stoa fra Kongsberg en ny versjon av "samedrapene på Gressholmen" i boka *I hine hårde dager* (Stoa 2003, 71ff.). På basis av justisprotokoller fra hele Norge har han presentert utvalgte rettssaker fra 1600- og 1700-tallet, deriblant saken fra Gressholmen i 1749. Denne versjonen legger meget stor vekt på den etniske motsetningen mellom samer og nordmenn i området, og forfatteren oppsummerer hendelsene med at:

To samegutter var nok lite å ta hensyn til. De ble oppfattet som fritt vilt, trolig på en annen måte enn to norske gutter ville blitt. Motsetningene mellom samer og bofaste nordmenn var til dels skarpe, og det er mot en slik bakgrunn vi må se det som skjedde. Ugjerningen har åpenbare etniske overtoner, dette var ikke bare drap, men rasistiske drap (Stoa 2003, s. 75).

Stoas fortelling hadde ikke utgangspunkt i lokal fortellertradisjon, men i skriftlige og litterære kilder. Likevel ble også denne fortalt på nytt i de lokale avisspaltene, først som en bokomtale med tittelen "Grotesk drapshistorie fra Harstad" en tid etter at

boka hadde kommet ut (*Harstad Tidende* 23. januar 2004), der det også henvises til "rasistisk betonte drap på to samer". Så kom det en ny gjenfortelling i lokalavisen (*Harstad Tidende* 28. desember 2010), som nesten ordrett kopierer hans framstilling.

Slik denne gjennomgangen av forskjellige versjoner av fortellingen om Steggel-Anna har vist, så finnes det en uavsluttet og pågående produksjon av fortellinger som kretser rundt de hendelsene som fant sted nord i Tjeldsundet i 1748. Men det ville være feil å si at sagnet om Steggel-Anna har fått en sentral rolle i formidlingen av holdninger til samene og samisk etnisitet blant lokalbefolkningen i området. Da jeg gjorde et feltarbeid og intervjuet folk om relasjoner mellom samer og nordmenn i Skånland i 1986, refererte enkelte til omtalen i bygdeboka for å vise til at det hadde eksistert store konflikter mellom samer og nordmenn i området tidligere (Feltdagbok 1986). Men det er overraskende at sagnet ikke ble trukket inn i samisk revitalisering og etnopolitisk debatt. Det har vært konflikter knyttet til å ta i bruk samiske stedsnavn i det som har blitt oppfattet som reint norske områder (Mathisen 2002), og det har vært gjort et viktig arbeid for å synliggjøre den skjulte samiske forhistorien i området (Johansen/Pedersen 2004). Men mordet på to samegutter på Gressholmvalen i 1748 har altså ikke blitt en etnisk symbolsak, verken i fortiden eller i nåtiden. Slik sett kan man kanskje si at usynliggjøringen av den samiske fortiden i området har vært mer enn "vellykket".

Men det kan finnes flere narrative strategier bak de tilsynelatende ambivalente holdningene til disse historiske hendelsene. Mangelen på samiske aktører kan henge sammen med at man ikke ønsker å uttrykke de etniske relasjonene i området i så konfliktfylte termer. Nærmere slektsmes-

sige undersøkelser av bakgrunnen til folk i området har vist at det fantes ekteskap mellom samer og bufolk, og at barn fra slike ekteskap like gjerne kunne regne seg som samer som nordmenn, alt etter hvor de valgte å bosette seg (Johansen/Pedersen 2004). En for konfliktfylt framstilling av en fleretnisk fortid kan ha truet samholdet i noen bygder. Men det sterke fornorskning- og assimilasjonspresset mot de som hadde samisk slektsbakgrunn kan også forklare tausheten. Derfor kan det også ha vært en narrativ strategi å ikke plassere samene i offerroller der de ble tatt livet av. I stedet har samene fått mer tvetydige roller i fortellingene, der de kunne bidra til å formidle endringer og transformere motsetninger.

Noter

1. Denne oppskriften er fra Fauske, men ordtaket er svært vanlig over hele Nord-Norge, også i vår tid.
2. Gaura = buksa
3. Asbjørn Eidnes (1921–2009); folkehøgskolerektor, redaktør av Håloygminne, og lokalhistorisk høvding, slik som hans far, Hans Eidnes (1887–1962) hadde vært før ham.

Referanser

Arkivkilder

SRM privatarkiv.

Feltdagbok 1986: Feltnotater fra feltarbeid i Skånland 1986 ved Stein R. Mathisen.
Feltnotater 1977: Tradisjonsoppskrifter fra Skånland 1977 ved Stein R. Mathisen.

Statsarkivet i Tromsø.

Justisprotokoll for Senjen 1741–1751. fol. 158b–162a: Ting 7. juli 1749 på gården Søvigen, Fuskevåg tinglag. fol. 162b–164a: Ekstrating 22. august 1749 på gården Søvigen, Fuskevåg tinglag.

Aviser

Harstad Tidende, Harstad:

”Steff-Annas’ hode på en stang.” (Ingeberg Mathisen) *Harstad Tidende* 15.07.1989

”Groteske drap og henrettelser (på Gressholmene for 240 år siden).” (Gunnar Hanssen Gyltnes) *Harstad Tidende* 15.07.1989.

”Anna Roggløy. Ei segn frå Nordland i songar. Dikt og myte.” *Harstad Tidende* 22.06.1990

”Balladen om Anna Roggløy.” *Harstad Tidende* 22.06.1990

”Grotesk drapshistorie fra Harstad.” (William Gunnesdal, referat fra Stoa 2003) *Harstad Tidende* 23.01.2004.

”Drapene på Gressholmen.” (Arild H. Gjerde, bygger på Stoa 2003) *Harstad Tidende* 28.12.2010.

Nordlys, Tromsø:

”Grotte skjuler dystert sagn på Rolla: Tilholdssted for fredløs drapsmann.” (Steinar Forsaa) *Nordlys* 03.10.1979

Teater

”Balladen om Anna Roggløy”. (Festspillene i Nord-Norge 1990) Syngespill i tre deler, del I: Generalhaven, Harstad sentrum; del II: utenfor Kunstnerhuset, Harstad sentrum; del III: Laugen friluftsscene, Trondenes. Komponist: Synne Skouen, regi: Veselina Manolova, scenografi: Inghild Karlsen, musikalsk ledelse: Christian Eggen, medvirkende: Anitta Sukkari (Anna), Lars Klevstrand (John) og Eivin Bøksle (Ivar), m.fl.

Litteratur

Alver, Bente Gullveig 2008. *Mellem mennesker og magter. Magi i hekseforfølgelsernes tid*. Oslo: Scandinavian Academic Press / Spartacus Forlag.

Alver, Brynjulf 1962. Historiske segner og

- historisk sanning. *Norveg. Tidsskrift for folkelivsgransking* 9, 89–116. Oslo.
- Andersen, Oddmund 2002. *Flyttefolk og bofaste. En studie av samisk bosetting i Sør-Troms og Nordre Nordland*. Dr.art. avhandling i arkeologi. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Bakhtin, Mikhail M. 1986. *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.
- Berg, Gunnar 1975. *Bygdebok for Skjerstad og Fauske* I. Bodø.
- Bondevik, Kjell 1948. *Studiar i norsk segn-historie*. Oslo: Aschehoug.
- Borgos, Johan I. 1999. *De er her ennå. Samisk historie i Vesterålen*. [Sortland]: Vesterålen kulturutvalg/ Vesterålsmuseet.
- Brox, Arthur 1970. Folkeminne frå Ytre Senja I. *Norsk Folkeminnelags Skrifter* 105. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eidnes, Hans 1946. *Tru og tradisjon. Gamalt frå Hålogaland*. Trondheim: F. Bruns bokhandels forlag.
- Forsaa, Steinar 1981. Morderen Ivar og Anna fra Rogla – og hula etter dem. 86–87 i: *Årbok for Senja* 10. Stonglandseidet: Sør-Senja bygde- og historielag (= *Nordlys* 3. oktober 1979).
- Hansen, Lars Ivar 1986. *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet. "Finnejorder" i Sør-Troms*. Oslo: Novus forlag.
- Hansen, Lars Ivar 1990. *Samisk fangstsamfunn og norsk høvdingeøkonomi*. Oslo: Novus forlag.
- Jenssen, Jens L. 1947. *Bjarkøy bygdebok bind I*. Trondheim: Aktietrykkeriet i Trondhjem.
- Johansen, Tore Einar 1995. *På spor av "samiskhet" og "norskhet". Markabygd-bosetting i Stourranjárga i et livsløpsperspektiv, 1850–1900*. Hovedoppgave i historie, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Johansen, Tore Einar og Kjell Erland Pedersen 2004. *Et samisk samfunn på Hinnøya. Samisk bosetting i Harstad-området fra vikingtida til 1900*. Harstad: Trondarnes Distriktsmuseum.
- Lidman, Hans 1969. *Under sølvbuen. Nye vandringer på Nordkalotten*. Oslo: Gyldendal.
- Liestøl, Knut 1922. *Norske ættesogor*. Kristiania: Norli.
- Liljedal, Sigvard 1979. *Folkeminne ifrå Salangen*. Trondheim: A. Holbæk Eriksen & Co A/S.
- Lysaker, Trygve 1956a. *Trondenes bygdebok. Gårdshistorie for Skånland herred*. Harstad: Trondenes bygdeboknemnd.
- Lysaker, Trygve 1956b. *Trondenes bygdebok. Gårdshistorie for Sandtorg herred*. Harstad: Trondenes bygdeboknemnd.
- Lysaker, Trygve 1956c. *Trondenes bygdebok. Gårdshistorie for Trondenes herred med Harstad*. Harstad: Trondenes bygdeboknemnd.
- Lysaker, Trygve 1958. *Trondenes bygdebok. Trondenes sogns historie*. Harstad: Trondenes bygdeboknemnd.
- Mathisen, Stein R. 1989. Samen som veiviser. *Nordlandsmuseets årbok* 1988–89, 82–91. Bodø: Nordlandsmuseet.
- Mathisen, Stein R. 2002. Sted, etnisitet og fortelling. Lokaliseringer av det samiske i Skånland. *Tidsskrift for kulturforskning* 1 (nr. 3/4 2002), 73–91.
- Minde, Henry 2000. *Diktning og historie om samene på Stouranjárga. Rapport I, Skoddebergprosjektet*. (Diedut 4/2000) Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Nicolaissen, O. 1887. *Sagn og eventyr fra Nordland*. Anden samling. Kristiania: P.T. Mallings boghandels forlag.
- [Pedersen, Peter Karl] Eberg 1881. *Anna Roggløy. Ei Segn fraa Nordland i Songar*. Kristiania: Nils Lunds Forlag.
- Qvigstad, J. 1922. Lappische Sprichwörter und Rätsel. *Kristiania (Oslo) Etnogra-*

- fiske Museums Skrifter* 1, 137–251. Kristiania.
- Qvigstad, J. og Wiklund, K.B. 1909. *Dokumenter angaaende flytlapperne m.m.: samlede efter Renbeiteskommissionens opdrag* I–II (Renbeiteskommissionen af 1907). Kristiania: [Grøndahl].
- Ruud, Edvard 1932. "Segner frå Kvedfjord." *Håløygminne* III (hefte 1/1932), 335–337. Harstad: Hålogaland Historielag.
- Schøyen, Carl 1918. *Tre stammers møte*. Av *Skouluk-Andaras beretninger*. Kristiania: Gyldendalske boghandel.
- Skjeltbred, Ann Helene Bolstad 1995. Menneskekjøtt som agn. I: Marit Anne Hauan og Ann Helene Bolstad Skjeltbred (red.): *Mellom sagn og virkelighet i nordnorsk tradisjon*, 61–70. Stabekk: Vett & Viten.
- Stoa, Nils Johan 2003. Samedrapene på Gressholmen. I: *I hine hårde dage. Gamle norske kriminalhistorier*, 71–75. Cappelen: Oslo.